

ΒΑΣΙΛΗ ΝΟΥΛΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΒΑΡΒΑΚΕΙΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΣΧΟΛΗΣ

ΑΓΑΘΟΣ ΑΝΗΡ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ
ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΒΑΣΙΛΗ ΝΟΥΛΑ

ΑΓΑΘΟΣ ΑΝΗΡ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Τό ἐρώτημα ἂν ἡ ἀρετή τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρός καί τοῦ σπουδαίου πολίτη εἶναι ἡ αὐτή ἢ ὄχι, εἶναι βασικό γιά τήν κατανόηση τῆς οὐσίας τῆς ἀριστοτελικῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἠθικῆς δηλ. καί πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστ. Γιατί ὅ,τι καλύτερο θά μπορούσε νά μᾶς δώσει ἡ ἠθική εἶναι ὁ «ἀγαθός ἀνὴρ» καί γιά τήν πολιτική «ὁ σπουδαῖος». Αὐτόματα ἔτσι προβάλλει ἐδῶ μία σειρά ἀπό ἐρωτήματα: Ἐφοῦ «ἔσται καί παιδεία καί ἔθη ταῦτά σχεδόν τά ποιοῦντα σπουδαῖον ἄνδρα καί τά ποιοῦντα καί πολιτικόν» (Πολ. Γ18. 1288 b1), μπορούμε νά ποῦμε πῶς ὁ «ἀγαθός ἀνὴρ» εἶναι καλύτερος ἀπό τόν «σπουδαῖο πολίτη» ἢ ἀντίστροφα, ἀκόμη πῶς γίνεται ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς τέτοιος ἢ μπορεῖ ἓνας ἄνθρωπος νά εἶναι ταυτόχρονα καί τά δύο; Ἐπειτα ἀφοῦ «δυνάμει» κάτι τέτοιο εἶναι ἐφικτό, πῶς συμβαίνει ὥστε νά μὴν πραγματοποιεῖται;

Τά ἐρωτήματα αὐτά συζητοῦνται ἀπό τόν Ἀριστοτέλη βασικά στό Γ' βιβλίο τῶν Πολιτικῶν του καί στό κεφάλαιο 4. Ἐπειδή λοιπόν, «ἡ πόλις κοινωνία τις καί ἡ κοινωνία πολιτῶν πολιτεία» (1276 b a), ἀφοῦ πόλις «τό σύνολον τῶν πολιτῶν» καί ὁ «πολίτης μόνιον τῆς πόλεως», ἔπεται ὅτι ὅπως δέν ἔχουμε ἓνα εἶδος πολιτείας, ἔτσι δέν ἔχουμε οὔτε ἓνα εἶδος πόλεως οὔτε ἓνα καί τό αὐτό εἶδος πολίτη, ἀφοῦ «φανερὸν ὅτι μάλιστα λεκτέον τήν αὐτήν πόλιν εἰς τήν πολιτείαν βλέποντας» (1276 b 10).

Σέ μία ὥραία του παρομοίωση ὁ Ἀριστοτέλης παρομοιάζει τήν πόλη μέ σκάφος, τῆς ὁποίας οἱ ναῦτες (πλωτῆρες) ἓνα σκοπὸ ἔχουν, τῆ σωτηρία τῆς πόλεως· ἔτσι καί οἱ πολῖτες ἂν καί εἶναι διαφορετικοί καί ἀνόμοιοι στίς διάφορες ἐργασίες τους, «ἡ σωτηρία τῆς κοινωνίας ἔργον ἐστί, κοινωνία δ' ἔστιγ ἡ πολιτεία» (1076 b 28). Γι' αὐτό εἶναι ἀνάγκη καί «ἡ ἀρετή τοῦ πολίτου πρός τήν πολιτείαν εἶναι» (30) καί ἐπειδή «πλείω πολιτείας εἶδη, δῆλον ὡς οὐκ ἐνδέχεται τοῦ σπουδαίου πολίτου μίαν ἀρετήν εἶναι, τήν τελείαν· τόν δ' ἀγαθόν ἄνδρα φάμεν κατά μίαν ἀρετήν εἶναι, τήν τελείαν (1076 b 30-34)». Βλέπουμε δηλ. μέχρις ἐδῶ πῶς ἐνῶ ἀπό ἠθική ἄποψη

μπορεί να είναι μία και ίδια ή αρετή για όλους τους ανθρώπους, αν και κάτι τέτοιο είναι πολύ δύσκολο, μπορούμε να πούμε πώς όλοι οι άνθρωποι είναι τό ίδιο όσον αφορά τό αν θα θελήσουν ή θα μπορέσουν να είναι τέλειοι ήθικά, να έχουν δηλ. όλες τις ήθικές αρχές του αγαθοῦ ἀνδρός. Αυτό όμως δέν μπορούμε να τό πούμε και για τόν σπουδαῖο πολίτη, ἐπειδή «πλείω τά εἶδη πολιτείας» και για κάθε εἶδος πολιτείας, ἄλλος είναι ὁ τέλειος και ιδανικός πολίτης. Είναι ἀδύνατο ὁ ιδανικός πολίτης ἑνός ὀλοκληρωτικοῦ και τυραννικοῦ καθεστῶτος να είναι ὁ ἴδιος και για τή δημοκρατική πολιτεία. Ἔπειτα τό ίδιο μπορούμε να πούμε και για τήν ἄριστη πολιτεία. Ὅπως δηλ. είναι ἀδύνατο να ἔχουμε μιά πόλη, πού θα ἀποτελεῖται μόνο ἀπό σπουδαίους και ἄριστους πολῖτες, γιατί τότε θα ἦταν ἀδύνατο να λειτουργήσει, γιατί θα πρέπει ὁ κάθε πολίτης να ἐκτελεῖ σωστά τό ἔργο του, να κάνει δηλ. σωστά τή δουλειά του για τήν ὀποία είναι ταγμένος και σύμφωνα μέ τήν ἀρετή κάθε ἐργασίας, γιατί κάθε δουλειά ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερα προσόντα και ἰδιαίτερες ἀρετές.

Ἔτσι για να είναι μιά πολιτεία ἄριστη θα πρέπει ὀλοι οἱ πολῖτες της να είναι σπουδαῖοι δηλ. να ἔχουν ταυτόχρονα και τήν ἀρετή τήν ἴδια, δηλ. τήν ἀρετή του αγαθοῦ ἀνδρός. Κάτι τέτοιο όμως είναι ἀδύνατο, ἀφοῦ δέν είναι ἀπαραίτητο να είναι ὀλοι οἱ πολῖτες μιᾶς σπουδαίας πόλεως ἀγαθοί. Δηλ. μιά ἄριστη πολιτεία μπορεί να λειτουργήσει σωστά χωρίς να είναι ὀλοι της οἱ πολῖτες ἑνάρετοι ή τέλειοι ήθικά, δέν μπορεί όμως να λειτουργήσει, χωρίς να είναι ὀλοι τους στή δουλειά τους τέλειοι, τέλειοι ὁ καθένας στήν ἀρετή πού ἀπαιτεῖ ή ἐργασία τους. Και ἐπειδή «ή πόλις ἐξ ἀνομοίων», «ἀνάγκη μή μίαν είναι τήν τῶν πολιτῶν πάντων ἀρετήν, ὡσπερ οὔδέ τῶν χορευτῶν κορυφαίου και παραστάτου» (1277 a 5-12). Ἐδῶ θυμόμαστε τόν Ἡράκλειτο «ἐκ τῶν ἀντιθέτων ή ἀρμονίη». Στά παραπάνω όμως ὑπάρχει μιά ἐξαίρεση: ὁ σπουδαῖος ἄρχοντας είναι και πρέπει να είναι και ἀγαθός και φρόνιμος. Ἄφοῦ «τόν πολιτικόν ἀναγκαῖον είναι φρόνιμον και προαιρετικόν τῶν καλῶν πράξεων αὐτῶν χάριν» (1216 a 25).

Αὐτό όμως δυστυχῶς δέν μπορεί να συμβαίνει για ὀλους τούς πολῖτες και μάλιστα τούς ἀρχόμενους. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό αὐτό πού λέγεται για τόν τύραννο Ἰάσωνα πώς «θα πεινάσει ὀταν θα πάψει να είναι τύραννος, γιατί δέν ξέρει να ἰδιωτεύει». Ὅπωςδῆποτε όμως ἐπαινεῖται ὁ καλός πολίτης, «ὁ δόκιμος» πού ξέρει και να ἄρχει και να ἄρχεται σωστά. Ἄκόμη και ὀταν πάρουμε σάν ἀρετή του αγαθοῦ ἀνδρός τό να ἄρχει και του αγαθοῦ πολίτη και τό ἄρχειν και τό ἄρχεσθαι, δέν θα είναι ἐπαινετή ή ἀρετή για τόν καθένα κατά τόν ἴδιο τρόπο. Αὐτό φαίνεται και ἀπό τό γεγονός πώς και ή παιδεία τους είναι διαφορετική, γιατί ὁ ἄρχοντας ὁ ἀγαθός και ὁ ἀγαθός πολιτικός και πολίτης, μαθαίνουν συνήθως τά ἔργα τῶν ἀρ-

χόντων, γιατί σπάνια θά συμβεῖ νά περιπέσουν στήν κατάσταση τοῦ δούλου.

Γιά νά μάθει ὁμως ὁ ἄρχων «τήν πολιτικήν ἀρχήν» (1277 b 9) θά χρειασθεῖ ὁ ἄρχοντας νά μάθει νά ἄρχεται, ὅπως γιά νά μάθει νά στρατηγεῖ θά πρέπει νά ὑπακούσει καί νά ἄρχεται ἀπό τόν ἄξιο στρατηγό. Καί εἶναι γεγονός ὅτι «οὐκ ἔστιν εὖ ἄρξαι μή ἀρχθέντα (12)». Τελικά ἡ ἀρετή τοῦ καλοῦ πολίτη εἶναι «τό τήν τῶν ἐλευθέρων ἀρχήν ἐπίστασθαι ἐπ' ἀμφοτέρα» δηλ. καί ἄρχειν καί ἄρχεσθαι. Τό ἴδιο καί γιά τόν ἀγαθό ἄνδρα, θά πρέπει νά γνωρίζει σωστά καί νά ἄρχει καί νά ἄρχεται, ἄν καί ἡ ἀρετή του αὐτή θά ἀναφέρεται σέ διαφορετικά κάθε φορά πράγματα, ὅπως διαφορετική θά εἶναι ἡ ἀρετή τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρός καί τῆς γυναίκος. Γιατί ἄν ἕνας ἄνδρας π.χ. εἶναι δειλός σάν μιὰ γυναίκα, αὐτό δέν θά εἶναι ἀρετή γι' αὐτόν, δέν θά εἶναι ἀνδρεῖο· οὔτε πάλι ἄν μιὰ γυναίκα πού εἶναι φύσει φλύαρη εἶναι τόσο σοβαρή σάν ἕνα ἀγαθό ἄνδρα, αὐτό θά εἶναι γι' αὐτήν ἀρετή. Τό ἴδιο καί στήν οἰκονομία, τά οἰκιακά, ὅπως θά λέγαμε σήμερα, ἀρετή εἶναι ὁ ἄνδρας νά φέρνει, ἡ γυναίκα νά τά φυλάττει.

Ἔτσι μένει τελικά σάν μοναδική τέλεια ἀρετή γιά τόν ἄρχοντα ἡ φρόνηση δηλ. ἡ σωστή θεωρία καί πράξη κάθε φορά. Οἱ ἄλλες ἀρετές εἶναι ἀπαραίτητο νά εἶναι κοινές καί γιά τοὺς ἄρχοντες καί γιά τοὺς ἀρχόμενους, γιατί ἡ φρόνηση δέν εἶναι ἀρετή βέβαια τόσο ἀπαραίτητη γιά τόν ἀρχόμενο, ὅσο εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀληθινή γνώμη (δόξα), νά σκέφτεται δηλ. σωστά, νά ἔχει τήν κοινή λογική, ὅπως θά λέγαμε σήμερα. Γιατί ὁ ἀρχόμενος μοιάζει μέ τόν αὐλοποιό, αὐτόν δηλ. πού φτιάχνει αὐλούς, τόν τεχνίτη, ὁ ἄρχοντας ὁμως εἶναι ὁ αὐλητής, αὐτός πού θά χρησιμοποιήσει σωστά ἢ ὄχι τόν αὐλό καί οἱ ἀρχόμενοι ἀκόμη, αὐτοί πού ἔχουν τήν κοινή λογική, νά κρίνουν ἄν εἶναι καλός αὐλητής.

Ἀπό τά παραπάνω, λοιπόν, συμπεραίνουμε τά ἑξῆς:

1. Μπορεῖ κάποιος νά εἶναι σπουδαῖος πολίτης, ἀλλά νά μήν εἶναι σπουδαῖος, ἀγαθός, ἐνάρετος ἠθικά ἄνθρωπος.

2. Ἡ ἀρετή τοῦ σπουδαίου πολίτη δέν μπορεῖ νά εἶναι μία καί μάλιστα ἡ τέλεια τῆς ἄριστης πολιτείας, καί τοῦτο γιατί α) οὔτε εἶναι ἕνα τά πολιτεύματα καί «καθ' ἐκάστην πολιτείαν ἕτερος ὁ πολίτης, πρὸς δέ τήν ἀρίστην ὁ δυνάμενος καί προαιρούμενος ἄρχεσθαι καί ἄρχειν πρὸς τόν βίον τόν κατ' ἀρετήν» (Πολ. Γ13 1284 a 2) καί β) γιατί μία πολιτεία καί πόλις γιά νά λειτουργήσῃ σωστά, χρειάζεται ἕναν πλήρη καταμερισμό ἐργασίας, πού θά καλύπτει ὅλες τίς ἐκδηλώσεις καί τό φάσμα τῆς ζωῆς κι ὁ καθένας πρέπει νά κατέχει στόν ὑπέρτατο βαθμό τή δουλειά του, τήν δεξιότητα, τήν ἰκανότητα, τήν ἀρετή της δηλαδή.

3. Ὁ ἀγαθὸς ἄνδρας ἢ ὁ σπουδαῖος μπορεῖ νά εἶναι ἀγαθὸς σύμφωνα μέ μία καί τήν τέλεια ἀρετή, ὅποια τέλος πάντων εἶναι ἢ θεωρεῖται ὅτι εἶναι αὐτή κάθε φορά, ἢ σωφροσύνη π.χ. ἢ δικαιοσύνη ἢ ἡ φρόνηση κ.λ.

4. Ἡ ἀρετή τοῦ σπουδαίου πολίτη, ἢ πολιτική ἀρετή πρέπει νά ὑπάρχει σέ ὅλους καί νά εἶναι κοινή, χωρίς θέβαια, ὅπως κιόλας εἶπαμε, νά πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδια καί γιά ὅλους τούς πολῖτες: ὅλοι δηλαδή οἱ πολῖτες νά εἶναι ἐνάρετοι, ἀλλά ὁ καθένας στή δουλειά του.

5. Ἡ ἀρετή τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρός δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά εἶναι κοινή γιά ὅλους, «μή μίαν εἶναι τήν τῶν πολιτῶν πάντων ἀρετήν», ἀφοῦ μπορεῖ θαυμάσια νά λειτουργήσῃ μιά σπουδαία πολιτεία, χωρίς νά χρειάζεται ὅλοι οἱ πολῖτες τῆς νά εἶναι ἀγαθοί, ἐπειδή «ἡ πόλις ἐξ ἀνομοίων» (1277 a 5).

6. Ταυτόχρονα ἀγαθὸς ἀνὴρ καί σπουδαῖος πολίτης εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι ὁ σπουδαῖος καί ἀληθινὸς ἄρχοντας. Ἡ ἀρετή του πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδια «ἀγαθὸς καί φρόνιμος», νά συνδυάζει δηλ. στό πρόσωπό του καί τήν τέλεια ἠθική, ἀλλά καί τήν τέλεια πολιτική ἀρετή. Στό πρόσωπό του δηλ. ἡ ἠθική καί ἡ πολιτική συναντῶνται.

7. Κοινή γιά ὅλους τούς σωστοὺς πολῖτες πρέπει νά εἶναι ἡ ἀρετή τοῦ ἄρχεῖν καί ἄρχεσθαι καί μάλιστα εἰδικά γιά τόν ἄρχοντα ἀπαραίτητη εἶναι ἡ ἀρετή τοῦ ἄρχεῖν, ἐνῶ γιά ὅλους τούς ἄλλους καί τά δύο καί τοῦ ἄρχεῖν καί τοῦ ἄρχεσθαι.

8. Γιά νά μάθει ὁ ἄρχων τήν «πολιτικὴν ἀρχήν» εἶναι ἀνάγκη νά μάθει πρῶτα νά ἄρχεται σέ πολλά πράγματα, ἀκριβῶς σ' αὐτά πού θά πρέπει νά τοῦ ἐξασφαλίσουν τήν πολιτικὴ τέχνη τοῦ ἄρχεῖν.

9. Ὁ ἀγαθὸς πολίτης πρέπει νά μπορεῖ νά ἄρχει καί νά ἄρχεται σωστά, ὅπως ἄλλωστε καί ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ. Ἡ ἀρετή δηλ. τοῦ ἄρχεῖν καί ἄρχεσθαι εἶναι κοινή καί γιά τόν ἀγαθὸ πολίτη καί γιά τόν ἀγαθὸ ἄνδρα. Σ' αὐτὸ συναντῶνται.

10. Ἡ μόνη τέλος ἀρετή πού δέν μπορεῖ νά εἶναι κοινή σέ ὅλους εἶναι «ἡ φρόνησις» γιατί «ἡ φρόνησις ἄρχοντος ἴδιος ἀρετή μόνη».

11. Ἐπίσης δέν μποροῦμε εὐκόλα νά ποῦμε ποιός, ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ ἢ ὁ σπουδαῖος πολίτης εἶναι καλύτερος ὁ ἓνας ἀπὸ τόν ἄλλο, ἀφοῦ καί οἱ δύο εἶναι κάτι τὸ ἄριστο στό εἶδος τους, ὅπως δέν μποροῦμε νά ποῦμε ἂν ἡ ἠθική εἶναι καλύτερη ἀπὸ τήν πολιτική. Ἐπ' ὅ,τι ὅμως φαίνεται ἀπὸ τήν ὅλη θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν πρακτική, ὁ σπουδαῖος πολίτης φαίνεται πὼς εἶναι κάτι πού θά προτιμοῦσε ὁ ἴδιος, ἂν ἐπρόκειτο νά ἐκλέξει. Φυσικά εὐχῆς ἔργο θά ἦταν νά εἶχαμε καί τά δύο, ἀφοῦ «ἡ πολιτικὴ κυριωτάτη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν (1094 a 27)».

12. Τώρα, γιατί δέν συμβαίνει κάτι τέτοιο ἢ γιατί κάποιος εἶναι ἀγαθὸς ἀνὴρ μόνο ἢ σπουδαῖος πολίτης μόνο καί δέν εἶναι καί τά δύο, αὐτὸ ἐξαρ-

τᾶται ἀπό μιά σειρά παράγοντες, πού δέν εἶναι τῆς στιγμῆς νά ἐξετάσουμε. Οὔτε τόν Ἀριστοτέλη φαίνεται πώς τόν ἀπασχόλησε κάτι τέτοιο διεξοδικά, στό ἔργο του τουλάχιστο πού μᾶς σώθηκε. Ὁ βασικότερος ὅμως παράγοντας θά μπορούσαμε νά ποῦμε, πώς εἶναι τό εἶδος τοῦ πολιτεύματος πού ἐπικρατεῖ σέ κάθε πόλη καί τό εἶδος τῆς παιδείας καί ἀγωγῆς πού παρέχει στούς πολῖτες της.

Τελειώνοντας θά λέγαμε, πώς ἡ ἀριστοτελική πρακτική θεωρία ἢ πραξιολογία εἶναι ὀρθολογιστική, ρεαλιστική καί βαθύτατα ἀνθρωπιστική. Ἡ ἠθική της δέν νοεῖται χωρίς τήν πολιτική καί ἀντίστροφα. Ὑπάρχει διαλεκτική σχέση ἀνάμεσά τους, ὅπου ἡ μία εἶναι προϋπόθεση καί ἀποτέλεσμα τῆς ἄλλης.

Δέν ἀπομυθοποιεῖται μόνον ὁ ἄρχοντας καί τοποθετεῖται στίς ἀνθρώπινες του διαστάσεις, ἀλλά καί δέν μεγαλοποιοῦνται οἱ δυνατότητες τῶν κοινῶν ἀνθρώπων - πολιτῶν, οὔτε πάλι ὑποτιμῶνται οἱ ἀρετές τους. Ἡ σχέση ἀρχόντων καί ἀρχομένων εἶναι συμμετρική ἢ καί ἀναλογική, χωρίς ὑπερβολές καί αὐθαιρεσίες οὔτε πρὸς τά πάνω (ὑπερβολή), οὔτε πρὸς τά κάτω (ἐλλειψη)· ἡ ἀρετή τῆς μεσότητος εἶναι κι ἐδῶ παρούσα, ὅπως καί παντοῦ στό ἔργο του. "Ἀρχοντες καί ἀρχόμενοι ἔχουν ἓνα κοινό σκοπό, ὄχι ἀπλῶς «τό ζῆν» τῆς πόλεως, ἀλλά καί τό «εὖ ζῆν», ὅπου ἡ ἀτομική εὐδαιμονία θά συναγωνίζεται τήν κοινή καί ἀντίστροφα, ὅπου ὁ πολίτης σάν «μόριον τῆς πόλεως» καί ἡ πόλις σάν «τό σύνολον τῶν πολιτῶν» δεμένα σέ μιά ἄρρηκτη διαλεκτική ἐνότητα θά εὐημεροῦν καί θά εὐδαιμονοῦν.

Καιρός εἶναι αὐτό νά γίνει μέριμνα καί τῆς δικῆς μας πολιτείας ἀφοῦ «εὐδαιμόνα πόλιν οὐκ εἰς μέρος τι βλέψαντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τούς πολίτας». (Πολ. Η9. 1329a 33).